

รายงานผลงานเรื่องเต็มการทดลองที่สิ้นสุด

1. ชุดโครงการวิจัย

การคุ้มครองและบริหารจัดการทรัพยากรพันธุกรรมพืช ตามกรอบ
กฎหมายภายในและระหว่างประเทศ

2. โครงการวิจัย

วิจัยความหลากหลาย การตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดและการใช้ประโยชน์
จากพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปที่มีศักยภาพการใช้ประโยชน์ในอนาคต เพื่อประโยชน์
ด้านการคุ้มครองพันธุ์พืชตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542

3. ชื่อกิจกรรม (ภาษาไทย)

ศึกษาวิจัยความหลากหลายและการตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดพันธุ์พืชพื้นเมือง
ทั่วไปที่มีศักยภาพการใช้ประโยชน์ด้านพืชสมุนไพร เพื่อประโยชน์ด้านการ
คุ้มครองพันธุ์พืชตามพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542

ชื่อการทดลอง

ศึกษาวิจัยความหลากหลายและการตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดพันธุ์พืชพื้นเมือง
ทั่วไปสกุล *Strobilanthes* Blume. (Acanthaceae)
Research on Species Diversity and Identification of Indigenous
Plants Genus *Strobilanthes* Blume. (Acanthaceae)

4. คณะผู้ดำเนินงาน

หัวหน้าการทดลอง

นางสาววิลาสินี จิตต์บรรจง สังกัด สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช

ผู้ร่วมงาน

นายบัณฑิต สอนสุภาพ สังกัด สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช

ว่าที่ร้อยตรี ชัยนาท ชุ่มเงิน สังกัด สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช

5. บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยความหลากหลายและการตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปสกุล *Strobilanthes* Blume. (Acanthaceae) มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งเน้นการสำรวจความหลากหลายและศึกษาการใช้
ประโยชน์ในด้านสมุนไพรของพืชที่อยู่ในสกุล *Strobilanthes* Blume. ดำเนินการศึกษาระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2560 ถึงเดือน
กันยายน พ.ศ. 2562 โดยสำรวจโดยการสุ่มแบบเฉพาะเจาะจงในพื้นที่จังหวัดเชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก เชียงใหม่

พะเยา น่าน แพร่ อุตรดิตถ์ อุตรธานี หนองคาย นครพนม และสกลนคร เก็บข้อมูลด้านการใช้ประโยชน์ของพืชสกุลฮ่อม พบพืชสกุลฮ่อม จำนวน 10 ชนิด ส่วนใหญ่มีประโยชน์ด้านสมุนไพรและเป็นไม้ประดับ โดยพืชสกุลฮ่อมที่มีการใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ ฮ่อม (*Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze) เป็นพืชที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูง โดยเฉพาะการนำฮ่อมมาใช้ประโยชน์ด้านสีฮ่อมสำหรับทำเครื่องนุ่งห่ม เพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากสีฮ่อมจากฮ่อม เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น ที่สำคัญมีความปลอดภัยเพราะผลิตจากเส้นใยและสีธรรมชาติ ยิ่งไปกว่านั้นฮ่อมยังมีสรรพคุณทางสมุนไพร โดยรากและใบ นำมาต้มน้ำดื่มแก้ไข้ เจ็บคอ หลอดลมอักเสบ บรรเทาอาการปวดท้อง กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ และไทยยวนนำใบฮ่อมไปใช้แก้อาการบวม แมลงสัตว์ กัด ต่อย นอกจากนี้ยังพบพืชสกุลฮ่อมที่ปลูกเพื่อการค้า คือ เนียม *Strobilanthes tonkinensis* Lindau การใช้ประโยชน์โดยการนำไปทำเป็นเครื่องหอมและเข้ายา รักษาอาการหวัด แก้ไข้ แก้ไอ บรรเทาอาการ หอบหืด ตมแก้วิงเวียนศีรษะ เป็นสมุนไพรสำหรับสตรีหลังคลอด และปลูกเป็นไม้ประดับเนื่องจากมีกลิ่นหอม

Abstract

The object of species diversity and identification of indigenous plants genus *Strobilanthes* Blume. (Acanthaceae) was diversity surveyed and studied the use of herbs. This research carried out from October 2016 to September 2019 by specific random sampling in Chiang Rai, Mae Hong Son, Tak, Chiang Mai, Phayao, Nan, Phrae, Uttaradit, Udon Thani, Nong Khai, Nakhon Phanom and Sakon Nakhon province and recorded the utilization of plant. There are 10 species, the most of them have medicinal and ornamental plants benefits. The most commonly used plants *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze (ฮ่อม) are economic viable plants, especially indigo dyes for textile dyeing. Products obtained from indigo dyes made from natural fibers and colors will be effective to healthy. Moreover, medicinal properties roots and leaves bring to boil drinking water to cure fever, sore throat, bronchitis, relieve stomach ache. For Tai Lue ethnic group and Thai Yuan using the Horm leaves to relieve swelling, insect bites. In addition, it was found that *Strobilanthes tonkinensis* Lindau (goup,) that is cultivated for commercial purpose. Uses by using the leaves into fragrances and into medicine to treat colds, fever, cough, relieve asthma, inhalation, dizziness, herb for women after birth and planted as an ornamental plant.

6. คำนำ

ประเทศไทยมีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติสูง และยังเป็นภาคีสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ CBD ความต้องการข้อมูลความหลากหลายและการใช้ประโยชน์ด้านพืชจึงมีความจำเป็น ทำให้ทราบถึงชนิดและจำนวนที่มีอยู่ในระบบนิเวศ ดังนั้นการศึกษาความหลากหลายและการใช้ประโยชน์จากพืชในประเทศไทยสามารถทำให้เราทราบถึงการกระจายพันธุ์และการนำพืชชนิดนั้นไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้

พืชวงศ์เหงือกปลาหมอ (Acanthaceae) กระจายพันธุ์ในเขตร้อนและกึ่งร้อน บางชนิดกระจายพันธุ์ในเขตอบอุ่นมีศูนย์กลางการกระจายพันธุ์บริเวณอินโดนีเซีย มาเลเซีย แอฟริกา บราซิล และอเมริกากลาง พบทั่วโลกประมาณ 250 สกุล 2,500 ชนิด (Cramer, 1998) ในประเทศไทยมีรายงานพบพืชวงศ์นี้ 40 สกุล 230 ชนิด (Hansen, 1985) พืชในวงศ์เหงือกปลาหมอ มีการนำมาใช้ประโยชน์ในหลายสกุล ส่วนใหญ่มีประโยชน์ด้านสมุนไพรและปลูกเป็นไม้ประดับ เช่น ฟ้ายะลวยโจร *Andrographis paniculata* (Burm.f.) Wall. ex Nees เหงือกปลาหมอ *Acanthus ebracteatus* Vahl ทองพันชั่ง *Rhinacanthus nasutus* (L.) Kurz เสลดพังพอน *Barleria lupulina* Lindl ใช้เป็นพืชสมุนไพร อังกาบ *Barleria cristata* L. สร้อยอินทนิล *Thunbergia grandiflora* (Roxb. ex Rottler) Roxb. ช้องนาง *Thunbergia erecta* (Benth.) T. Anderson ใช้ปลูกเป็นไม้ประดับ และ ฮ่อม *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze) เป็นพืชสมุนไพรและไม้ประดับ

พืชสกุลฮ่อม *Strobilanthes* เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นตั้งตรงสูงได้ถึง 1 เมตร มีการกระจายพันธุ์ในแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ทางตะวันออกของประเทศอินเดีย พม่า ไทย ไปจนถึงทางตอนใต้ของจีน โดยทั่วไปจะพบพืชสกุลนี้ในพื้นที่ชุ่มชื้นในป่าดงดิบทางภาคเหนือของประเทศไทย ออกดอกในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ พืชสกุลฮ่อมมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น คราม ครามหลอย ฮ่อมเมือง ครามแฉะ จ้าฮ่อม เป็นต้น แต่ละชนิดพบกระจายทั่วไปในแต่ละภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะภาคเหนือ พืชสกุลนี้มีความสำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการนำไปใช้ประโยชน์ด้านพืชสมุนไพร ในปัจจุบันการศึกษาทบทวนพรรณพืชสกุล *Strobilanthes* ของประเทศไทยยังมีน้อย ทำให้ขาดข้อมูลในการจำแนก การระบุชนิดที่ถูกต้อง และข้อมูลการใช้ประโยชน์ ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมีความสำคัญ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อสำรวจความหลากหลายและวิเคราะห์จำแนกชนิดของพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปที่มีศักยภาพการใช้ประโยชน์ในอนาคต ซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมพืชให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด เป็นแหล่งข้อมูลด้านต่างๆ เช่น ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ การกระจายพันธุ์ ตัวอย่างชนิด ซึ่งเป็นการสนับสนุนการดำเนินงานด้านการคุ้มครองพันธุ์พืช และเป็นข้อมูลสำหรับการจัดการพื้นที่และวางแผนการอนุรักษ์ใช้ประโยชน์พืชกลุ่มนี้ในอนาคตต่อไป

7. วิธีดำเนินการ

- วิธีการ

1. การสำรวจและการจำแนกชนิด

- 1.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายและการใช้ประโยชน์ของพืชสกุลฮ่อม จากเอกสาร ตำรา สิ่งพิมพ์ และจากข้อมูลตัวอย่างพรรณไม้ในพิพิธภัณฑ์พืชต่างๆ เช่นพิพิธภัณฑ์พืชกรุงเทพมหานคร วิชาการเกษตร พิพิธภัณฑ์พืช สำนักงานหอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช

- 1.2 กำหนดพื้นที่เข้าสำรวจ โดยอาศัยข้อมูลด้านนิเวศวิทยาและการกระจายพันธุ์ ความหลากหลายทางชีวภาพด้านพืชในประเทศไทยและตัวอย่างพรรณไม้อ้างอิงในพิพิธภัณฑ์พืช
- 1.3 ออกสำรวจ และเก็บตัวอย่างพืช ตามหลักและวิธีการที่ถูกต้องสำหรับการสำรวจและเก็บตัวอย่างพรรณไม้ เพื่อนำมาทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง (dry specimen) สำหรับนำไปตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิด
- 1.4 บันทึกลักษณะทางสัณฐานวิทยา และข้อมูลการใช้ประโยชน์ ในพื้นที่ศึกษา โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลลักษณะสัณฐานวิทยาของพรรณไม้และแบบบันทึกข้อมูลการใช้ประโยชน์รวมถึงข้อมูลทางสังคมจากผู้ให้ข้อมูล
- 1.5 จำแนกชนิด โดยนำตัวอย่างมาตรวจวิเคราะห์เพื่อพิสูจน์ชนิดของพืชสกุลห่อม โดยใช้รูปวิธานจำแนกพรรณไม้จากหนังสือพรรณพฤกษชาติต่างๆ คู่มือศึกษาพรรณไม้ ร่วมกับการเปรียบเทียบกับตัวอย่างพรรณไม้อ้างอิงในพิพิธภัณฑ์พืชหรือหอพรรณไม้
- 1.6 ตัวอย่างพืชที่ได้จากการศึกษา จัดทำเป็นตัวอย่างพรรณไม้แห้งเพื่อการอ้างอิง ตามขั้นตอนและหลักการจัดทำตัวอย่างพรรณไม้เพื่อการอ้างอิง จากนั้นจึงจัดเก็บตัวอย่างพรรณไม้อ้างอิงเข้าสู่ระบบของ Bentham และ Hooker ในพิพิธภัณฑ์พืชกรุงเทพ กรมวิชาการเกษตร
- 1.7 สรุปและประมวลผลที่ได้จากการศึกษา ประกอบด้วยข้อมูลตัวอย่างของพืชสกุลห่อม จากการสำรวจ ข้อมูลภาคสนาม แบบสอบถามข้อมูลการใช้ประโยชน์ การกระจายพันธุ์ของพืชสกุลห่อม และนำมาจัดทำลงในโปรแกรมที่เหมาะสมสำหรับการสืบค้นข้อมูลพรรณไม้ เช่น ระบบฐานข้อมูลเชื้อพันธุ์พืชตามโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชซึ่งสะดวกต่อการวิเคราะห์และสืบค้นข้อมูล
2. การบันทึกข้อมูลการใช้ประโยชน์และมูลค่าทางเศรษฐกิจ
  - 2.1 บันทึกข้อมูลขั้นตอนการนำมาใช้ประโยชน์โดยละเอียด เช่น กรรมวิธีในการผลิต การแปรรูป แหล่งที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกขยายพันธุ์ ช่วงระยะเวลาการผลิต การเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น
  - 2.2 บันทึกข้อมูลทางเศรษฐกิจของ เช่น งบประมาณในการผลิตและมูลค่าการจำหน่าย เป็นต้น

- เวลาและสถานที่

ระยะเวลา เริ่มต้นเดือนตุลาคม 2560 สิ้นสุดเดือนกันยายน 2562

สถานที่ศึกษา

- พื้นที่ศึกษา ได้แก่ ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย บ้านห้วยฮี้ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอแม่ริม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา อำเภอเมืองจันทน์ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ จังหวัดตาก จังหวัดอุดรดิตถ์ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดนครพนม จังหวัดอุตรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดสกลนคร

8. ผลการทดลองและวิจารณ์

จากการศึกษาวิจัยความหลากหลายและการตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปสกุลฮ่อม *Strobilanthes* Blume. (Acanthaceae) มีวัตถุประสงค์เพื่อทำการสำรวจความหลากหลายและศึกษาการใช้ประโยชน์ในด้านสมุนไพรของพืชที่อยู่ในสกุลฮ่อม ดำเนินการศึกษาระหว่าง เดือนตุลาคม พ.ศ. 2560 ถึงเดือน กันยายน พ.ศ. 2562 ผลการทดลองสรุปได้ดังนี้

8.1 การศึกษาค้นคว้าข้อมูลความหลากหลายทางพันธุกรรมและการใช้ประโยชน์ของพืชสกุลฮ่อม *Strobilanthes* Blume. จากเอกสารวิชาการ ตำรา สิ่งพิมพ์ ทางด้านพฤกษศาสตร์และอนุกรมวิธานพืช และศึกษาตัวอย่างพรรณไม้ในพิพิธภัณฑ์พืช เต็ม (2014) รายงานพืชสกุลฮ่อมที่พบในประเทศไทย ได้แก่ *Strobilanthes apica* (Hance) T. Anderson พญาสามราภ phaya sam rak, ยอทอง Yothong (North, Northeastern), *S. auriculata* Bremek. จ้าฮ่อม Cha hom (Lampang), *S. bibracteata* Blume คราม แงะ Khram ngae (Pattani), *S. cusia* (Nees) Kuntze คราม Khram (General); ครามหลอย Khram loi (Shan-Mae Hong Son); ฮ่อม Hom (Northern); ฮ่อมเมือง Hom mueang (Nan) , *S. cystolithigera* Lindau สม ง ก ง Samong kong (Nakhon Ratchasima), *S. Dyeriana* Bremek. นาคบริพัตร Nak boriphat, นาคเบญจพรรณ Nak benchaphan (Bangkok) , *S. nivea* Bremek. เนื ย ม ส ว น Niam suan (Bangkok) ; อ้ม Om (Nakhon Ratchasima), *S. quadrifarius* (Wall.ex Nees) Bremek. ตินตั้งเตี้ย Tin tang tia, สติน้ำ Sati nam (Loei); ฮ่อมดง Hom dong (Chiang Mai), *S. siamensis* Bremek. คอกม้าแตก Khok ma taek, หญ้า เล็กนาป่า Ya lek na pa (Chiang Mai) และ *S. suborbicularis* (Imlay) Bremek. ว่านเครือออน Wan khrua on (Chiang Mai).

8.2 การกำหนดพื้นที่เข้าสำรวจจากการรวบรวมข้อมูล โดยพบว่าพืชสกุลฮ่อมพบได้ทั่วไป โดยเฉพาะมีการกระจายพันธุ์ในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ จึงดำเนินการสำรวจในพื้นที่จังหวัดทางภาคเหนือและภาคอีสาน และกลุ่มชาติพันธุ์ ทางภาคเหนือของประเทศไทย

8.3 การสำรวจ รวบรวม และเก็บตัวอย่างพืชสกุลฮ่อม *Strobilanthes* Blume. ในพื้นที่ ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย บ้านห้วยฮี้ ตำบลห้วยบุลึง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอแม่ริม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา อำเภอเมืองจันทน์ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ จังหวัดตาก จังหวัดอุตรดิตถ์ อำเภอบ้านแพ่ง จังหวัดนครพนม จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดสกลนคร พบพืชสกุลฮ่อม จำนวน 10 ชนิด ได้แก่ *Strobilanthes abbreviata* Y.F. Deng & J.R.I. Wood, *Strobilanthes aprica* (Hance) T. Anderson พญาสามราภทอง, *Strobilanthes auriculata* Nees var. *auriculata* นาคบริพัตร, *Strobilanthes bilabiata* J.R.I. Wood, *Strobilanthes chinensis* (Nees) J.R.I. Wood & Y.F. Deng, *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze ฮ่อม, *Strobilanthes erecta* C.B. Clarke, *Strobilanthes pateriformis* Lindau, *Strobilanthes spirei* (R.Ben.) Terao, *Strobilanthes tonkinensis* Lindau เนียมสวน (ตารางที่ 1) โดยพืชสกุลฮ่อมที่มีการใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ ฮ่อม (*Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze) เป็นพืชที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูง โดยเฉพาะการนำฮ่อมมาใช้ประโยชน์ด้านสีย้อมสำหรับทำ

เครื่องนุ่งห่ม เพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากสีย้อมฮ่อม มีกลิ่นหอม สีสันสวยงาม เป็นเอกลักษณ์ ที่สำคัญปลอดภัย เพราะผลิตจากเส้นใยและสีธรรมชาติ นอกจากนี้ ฮ่อมยังมีสรรพคุณทางสมุนไพร โดยรากและใบ นำมาต้มน้ำดื่มแก้ไข้ เจ็บคอ หลอดลมอักเสบ ต่อมทอนซิลอักเสบ บรรเทาอาการปวดท้อง กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ และไทยวนนิยมปลูกฮ่อมไว้เป็นไม้ประดับ และนำไปฮ่อมใบเผา แล้วนำมาประคบแก้อาการบวม แมลงสัตว์ กัด ต่อย แต่ปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์จากฮ่อมน้อยแล้ว เนื่องจากหันไปรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน เพราะสะดวกและปลอดภัย Copp (2003) รายงานว่า สารอัลคาลอยด์ที่สกัดได้จากใบฮ่อมมีฤทธิ์ในการยับยั้งเชื้อแบคทีเรีย *Microbacterium tuberculosis*, *M. avium* complex และ *M. smegmatis* จากรายงานทางการแพทย์ในประเทศจีน พบว่า ใบฮ่อม *Strobilanthes cusia* เป็นที่นิยมในวงการสมุนไพรจีน ในการรักษาอาการเจ็บคอ โรคติดเชื้อจากไวรัสการอักเสบของผิวหนัง มีฤทธิ์แก้ปวด แก้อักเสบ โดยการประเมินฤทธิ์ต้านฤทธิ์ต้านการอักเสบและลดไข้ของสารสกัดเมทานอลของใบ *S. cusia* ในหนูตัวผู้และหนู (Ho et al., 2003) Tanaka et al. (2004) รายงานว่า จีนใช้ฮ่อมเป็นพืชสมุนไพร โดยใช้รากฮ่อมในการรักษาอาการไข้ เยื่อหุ้มสมองอักเสบ และโรคระบบทางเดินหายใจเฉียบพลันรุนแรง (SARS)

นอกจากนี้ยังพบพืชสกุลฮ่อมที่ปลูกเพื่อจำหน่ายเป็นการค้า คือ นิยม *Strobilanthes tonkinensis* Lindau เป็นชนิดที่ให้กลิ่นหอม การใช้ประโยชน์โดยการนำใบทำเป็นเครื่องหอมและเข้ายา รักษาอาการหวัด แก้ไข้ แก้ไอ บรรเทาอาการ หอบหืด ใบมีกลิ่นหอมเหมือนกับใบเตย จึงนิยมนำมาสูดดม แก้วิงเวียนศีรษะ เป็นสมุนไพรสำหรับสตรีหลังคลอด ใช้อาบ อบเพื่อให้มีกลิ่นหอม ใช้ดองเหล้า เพราะนิยมนำมาต้มน้ำดื่มแก้ไข้ ไข้ระดับตกต่ำ แต่งบ้าน ต้นนิยมเวลาที่รดน้ำ หรือเวลาที่มิน้ำ หรือน้ำฝนมากระพรมใบ หรือเวลาปลูกเรื่อยๆ แล้วรดรดน้ำกัน จะส่งกลิ่นหอมออกมา ดังนั้นถ้าเอาไปตกแต่งบริเวณน้ำตกเทียม หรือตามสวน จะให้ทั้งความสวยงามและความหอมสดชื่น

พืชสกุลฮ่อมส่วนใหญ่จะมีประโยชน์ทางด้านสมุนไพร ให้สี และปลูกเป็นไม้ประดับ เนื่องจากดอกมีสี สีสันสวยงาม จากการวิจัยนี้พบว่า พืชสกุลฮ่อมที่มีการใช้ประโยชน์และมีศักยภาพทางเศรษฐกิจ มี 2 ชนิดคือ *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze และ *Strobilanthes tonkinensis* Lindau มีความต้องการของตลาดค่อนข้างสูง ควรมีการส่งเสริมการขยายพันธุ์เพื่อรองรับความต้องการของตลาด ส่วนชนิดอื่นๆ ปลูกเป็นไม้ประดับ

8.4 การจำแนก ระบุชนิดพืชสกุลฮ่อม โดยใช้เอกสาร ตำรา วารสารที่เกี่ยวข้องทางด้านพฤกษศาสตร์และอนุกรมวิธานพืช วิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบกับตัวอย่างพรรณไม้อ้างอิงในพิพิธภัณฑ์พืช พืชวงศ์เหงือกปลาหมอ Acanthaceae มีลักษณะเด่นประจำวงศ์ คือ ใบเดี่ยว ขอบเรียบ ติดตรงข้าม ดอกสมบูรณ์เพศ กลีบดอกโคนเชื่อมติดกัน ปลายมี 5 แฉก แยกเป็น 2 ปาก เกสรเพศผู้ 4 อัน สั้นสอง ยาวสอง ติดบนท่อนกลีบดอก ผลแห้งแตก เมล็ดติดบนก้านคล้ายตะขอ (ก่องกานดา, 2548) ลักษณะเด่นของสกุล *Strobilanthes* ลำต้นตั้งตรง บริเวณข้อโป่งพองเหง้าเป็นรูปทรงกระบอก ใบเดี่ยวเรียงตรงข้ามรูปวงรี ออวูล 2 เม็ด หลอดวงกลีบโป่งข้างเดียวที่โคน เกสรเพศผู้ 4 อัน สั้นสองอัน ยาวสองอัน อับเรณูมีเมือกเหนียว

1. *Strobilanthes abbreviata* Y.F. Deng & J.R.I. Wood สมงกง

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่ม ลำต้นกลมตั้งตรง สูง 1 - 3 เมตร มีร่องตามยาว มีริ้ว เกลี้ยง ใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปขอบขนาน ถึงรูปรี กว้าง 2.5 - 10 เซนติเมตร โคนสอบเรียว ปลายเรียวแหลม แผ่นใบเกลี้ยง เส้นแขนงใบข้างละ 8 - 10 เส้น ก้านใบยาว 1 - 2.5 เซนติเมตร ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ออกดอกตามลำต้น กิ่งก้านหรือซอกใบ ใบประดับรูปขอบขนานแกมรูปไข่กลับ นูนเว้า แข็ง ใบประดับย่อย รูปใบหอกถึงรูปใบหอกแกมรูปขอบขนาน ปลายมน ค่อนข้างสั้นกว่าวงกลีบเลี้ยง เว้านูนและแข็งกว่า เกลี้ยง วงกลีบเลี้ยงโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยก 5 แฉก ขนาดไม่เท่ากัน รูปใบหอกแคบ กลีบดอกมีต่อมหรือต่อมไร้ก้านยกเว้นช่วงปลายกลีบ มีผลึกซิสโทลิคหนาแน่น ปลายแหลมถึงเรียวแหลม กลีบดอกสีม่วงเข้ม โคนเชื่อมติดกันเป็นหลอด โป่งข้างเดียว โค้งงอ ยาว 4 - 4.6 เซนติเมตร ปลายแยกเป็น 5 แฉก เกสรเพศผู้ 4 เกสรเมีย 2 คู่ ก้านชูอับเรณูมีขนแข็งปกคลุม อับเรณูรูปขอบขนานแคบ รั้งไข้อยู่เหนือวงกลีบ มีกระจุกขน ก้านเกสรเพศเมียยาวประมาณ 2.5 เซนติเมตร มีขนอุยหนาแน่น ผลแบบผลแห้งแตก รูปขอบขนานยาว 1.5 - 1.8 เซนติเมตร มีขนต่อมสั้นนุ่มเล็กน้อย เมล็ดทรงรูปไข่ แบนด้านข้างเล็กน้อย มี 4 เมล็ด มีขนยาวห่างถึงหนาแน่น

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดนครพนม

การกระจายพันธุ์ สมงกงมีเขตการกระจายพันธุ์ทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคใต้ของประเทศไทย พบใกล้ลำห้วยในป่าดิบชื้น ในต่างประเทศพบที่อินเดีย เมียนมาร์ จีน และกัมพูชา

การใช้ประโยชน์ ไม่พบการใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร แต่ดอกมีสีส้มสวยงามสามารถนำมาปลูกเป็นไม้ประดับได้

2. *Strobilanthes aprica* (Hance) T. Anderson พญารากทอง

ชื่อพ้อง *Gutzlaffia aprica* Hance, *Phlebophyllum apricum* (Hance) Benth.

วงศ์ ACANTHACEAE

ชื่ออื่น พญาสาม รากยอทอง

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มอายุหลายปี แตกกิ่งกระเถิบออกเป็นกอ สูง 1 - 2 เมตร ลำต้นเป็นสี่เหลี่ยม มีร่องตามยาว มีขนหยาบแข็ง กิ่งอ่อนโป่งออกตรงข้อคล้ายข้อต่อกระดูก ใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปรีแกมรูปใบหอก กว้าง 1 - 3 เซนติเมตร ยาว 2 - 8 เซนติเมตร โคนรูปลิ้ม ปลายแหลม ขอบเรียบถึงเป็นครุยบางๆ เส้นแขนงใบข้างละ 6 - 7 เส้น แผ่นใบหนาคัล้ายแผ่นหนัง ด้านบนสีเขียวเข้ม ด้านล่างมีขนยาวสีเทาหนาแน่น ก้านใบยาว

5 – 10 มิลลิเมตรช่อดอกแบบช่อเชิงลดคล้ายกระจุก หรืออยู่รวมเป็นกลุ่มของช่อดอกเชิงลด ก้านช่อดอกยาว 0.5 – 3 เซนติเมตร ใบประดับรูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้าง 3 – 5 เซนติเมตร ยาว 1 – 1.5 เซนติเมตร ใบประดับย่อย รูปแถบแกมรูปขอบขนาน มีขนคลุมทั่วไป ดอกออกเป็นกลุ่มบนช่อที่มีก้านช่อดอกยาวจากซอกใบ ช่อดอกมีใบประดับรูปใบหอกเรียงซ้อนกัน วงกลีบเลี้ยงเชื่อมติดกัน ปลายแยก 5 แฉก รูปแถบขนาดไม่เท่ากัน กลีบดอก 5 กลีบ เชื่อมติดกันที่โคนเป็นหลอดสั้น สีม่วง รูปแตร โค้งงอ ยาว 2.5 – 3.5 เซนติเมตร ปลายแยก 5 แฉก เกสรเพศผู้ 4 เกสร มี 2 คู่ ก้านชูอับเรณูยาว 1 – 1.5 เซนติเมตร อับเรณูรูปขอบขนาน รั้งไข้อยู่เหนือวงกลีบ มีกระจุกขนที่ปลาย ก้านเกสรเพศเมียยาว 2 เซนติเมตร มีขนยาว ผลแบบผลแห้งแตก รูปขอบขนาน ปลายแหลม เกลี้ยง แตกตามยาว เมล็ดมี 4 เมล็ด

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่

การกระจายพันธุ์

พญารากทองที่เขตการกระจายพันธุ์ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตกของประเทศไทย ในต่างประเทศพบที่เมียนมาร์ อินโดนีเซีย และจีน ขึ้นบนพื้นที่โล่งของป่าเต็งรัง ป่าก่อ-สนเขา และชายป่าดิบบนภูเขา ที่ระดับความสูง 400 - 1,600 เมตร ออกดอกเดือน ตุลาคม-มกราคม สถานภาพเป็นพืชหายาก

การใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพร

3. *Strobilanthes auriculata* Nees var. *auriculata* จ้าฮ่อม

ชื่อพ้อง -

วงศ์ ACANTHACEAE

ชื่ออื่น คอกม้าแตก หญ้าเล็กนาป่า

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 0.5 – 2 เมตรมีกิ่งก้านมาก ลำต้นเป็นสี่เหลี่ยม มีขนหยาบแข็ง ใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปขอบขนานแกมรูปรี กว้าง 1.5 - 6 เซนติเมตร ยาว 2 – 20 เซนติเมตร โคนรูปติ่งหู ปลายเรียวแหลม ขอบจักกรฟันเลื่อย เส้นแขนงใบข้างละ 12 – 15 เส้น มีขนยาวห่างประปราย ไม่มีก้านใบ ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ยาว 3 – 10 เซนติเมตร ก้านช่อดอกยาว 2 – 4 เซนติเมตร ใบประดับรูปไข่กว้างถึงรูปไข่กลับ โค้งลงและติดทน มีขนครุย ปลายเป็นติ่งแหลมอ่อน กลมมน ไม่มีใบประดับย่อย วงกลีบเลี้ยงเชื่อมติดกัน ปลายแยก 5 แฉก ขนาด 6 – 12 มิลลิเมตร มีขนต่อมที่ปลาย กลีบดอกโคนเชื่อมติดกันเป็นหลอด สีม่วงถึงม่วงเข้ม รูปแตร กลีบดอกยาว 2.5 – 3 เซนติเมตร โค้งงอ ปลายแยก มี 5 แฉก ขนาด 3 – 5 มิลลิเมตร ด้านนอกมีขนปลายต่อมายาวห่าง เกสรเพศผู้ 4 เกสร สองคู่ยาวไม่เท่ากัน ก้านชูอับเรณูยาว 2 – 5 มิลลิเมตร อับเรณูรูปขอบขนาน รั้งไข้อยู่เหนือวงกลีบ เกลี้ยง

ก้านเกสรเพศเมีย ยาวประมาณ 3.2 เซนติเมตร ผลแบบผลแห้งแตก รูปขอบขนานแกมรูปไข่ ยาว 8 - 10 มิลลิเมตร เกือบกลม มี 4 เมล็ด

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดลำปาง

การกระจายพันธุ์

พบตามป่าเปิดโล่ง และป่าผสมผลัดใบ ที่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 750 เมตร ในต่างประเทศพบที่อินเดีย บังคลาเทศ เนปาล ปากีสถาน เมียนมาร์ และมาเลเซีย

การใช้ประโยชน์ เป็นไม้ประดับ

4. *Strobilanthes bilabiata* J.R.I. Wood

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มกึ่งไม้ยืนต้น เลื้อยทอดไปกับพื้น ลำต้นเป็นเหลี่ยมมีร่องตามยาว มีขน ใบแต่ละคู่มีขนาดไม่เท่ากัน กว้าง 5 - 20 เซนติเมตร ยาว 2 - 10 เซนติเมตร รูปร่างรี ถึงรูปร่างขอบขนาน โคนใบ รูปหอกและสอบเรียว ปลายใบแหลม ขอบใบจักฟันเลื่อยหรือเป็นขนครุย แผ่นใบมีขนคาย ก้านใบยาว 1 - 3 เซนติเมตร ช่อดอกแบบช่อเชิงลดด้านเดียว ยาว 5 - 10 เซนติเมตร ก้านดอกย่อยบางครั้งออกเรียงสลับ ฐานรองดอกเป็นตุ่มขน มีขนาด 4 เซนติเมตร ใบประดับรูปไข่กลับ ขอบหยักซี่ฟัน ใบประดับย่อยรูปใบหอกกลับ ขนาด 0.5 - 1 เซนติเมตร วงกลีบเลี้ยงมี 5 แฉก ขนาด 1.5 - 1.8 เซนติเมตร กลีบดอกโค้งมนข้างเดียวสีม่วง ขนาด 3.5 - 4 เซนติเมตร เกสรเพศผู้ 4 ยาว 2 สั้น 2 ยาว 1.2 - 1.5 เซนติเมตร รังไข่มีขน ก้านเกสรเพศเมีย ยาว 2.5 เซนติเมตร ผลแบบแห้งแตก

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดเชียงใหม่

การกระจายพันธุ์ พบทั่วไปในป่าดิบเขา

5. *Strobilanthes chinensis* (Nees) J.R.I. Wood & Y.F. Deng

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มหรือไม้เถา สูง 50 - 100 เซนติเมตร ลำต้นเลื้อยทอดไปกับพื้น ใบรูปขอบขนาน ขนาด 5 - 15 เซนติเมตร ยาว 2 - 4 เซนติเมตร โคนใบเป็นครีบก้นไปจนถึงก้านใบ ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ

แผ่นใบมีขนปกคลุม ก้านใบยาว 2 - 4 เซนติเมตร ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ช่อสั้น ออกตามซอกและปลายกิ่ง ขนาด 2 - 4 เซนติเมตร ฐานช่อดอกมีขนปุย ขนาด 1 - 3 เซนติเมตร ใบประดับปลายใบเรียวแหลมมีขนปกคลุม รูปไข่หรือรูปขอบขนานยาว 1 - 2 เซนติเมตร ใบประดับย่อยเรียวยาว กลีบดอกสีเหลือง ด้านนอกมีขนละเอียด ก้านดอกค้อยๆ แคลงที่ฐาน ยาว 2 - 2.5 เซนติเมตร เกสรเพศผู้ 4 สั้น 2 ยาว 2 ก้านชูอับเรณูมีขน รังไข่มีขนปกคลุม ผลแบบแห้งแตกรูปร่างขอบขนาน ยาว 0.8 เซนติเมตร ผลมีขนสั้นนุ่มปกคลุม มี 8 เมล็ด

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตาก

การกระจายพันธุ์ พบทั่วไปในป่าดิบเขา ในประเทศไทยพบทั่วทุกภาคของประเทศไทย ในต่างประเทศพบที่ประเทศจีน และอินโดจีน

6. *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze อ่อม

ชื่อพ้อง *Goldfussia cusia* Nees, *Baphicacanthus cusia* (Nees) Bremek

วงศ์ ACANTHACEAE

ชื่ออื่น คราม อ่อมเมือง ครามหลอย

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มล้มลุก ลำต้นตั้งตรง สูง 1 - 1.5 เมตร แตกกิ่งก้าน ลำต้นเป็นสีดำเมื่อแห้ง เกลี้ยงหรือมีขนสีน้ำตาลสั้น ห่อมเจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มเงาและชื้นสูง ลำต้นและเหง้าเป็นรูปทรงกระบอก บริเวณข้อเป็นปล้องคล้ายขาไก่ แตกกิ่งก้านตามข้อ ใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปไข่แกมรูปขอบขนาน กว้าง 2.5 - 10 เซนติเมตร ยาว 5 - 20 เซนติเมตร โคนสอบเรียว ปลายใบแหลม ขอบใบหยักฟันเลื่อยละเอียด เส้นแขนงใบข้างละ 8 - 10 เส้น ก้านใบยาว 0.5 - 5 เซนติเมตร แผ่นใบบาง ด้านบนของใบมีสีเขียวมัน ใบแก่หรือใบอ่อนเมื่อถูกกดหรือทุบทิ้งไว้จะกลายเป็นสีดำ ช่อดอกแบบช่อเชิงลดหรือคล้ายช่อแยกแขนงที่มีใบประดับและกิ่งก้านมาก ช่อดอกยาว 2 - 8 เซนติเมตร ใบประดับออกที่ปลายยอดหรือซอกใบ รูปไข่กลับหรือรูปช้อน ใบประดับย่อยรูปแถบแกมรูปขอบขนานถึงรูปใบหอก หลุดร่วงง่าย วงกลีบเลี้ยงเชื่อมติดกัน ปลายแยก 5 แฉก มีขนสั้นนุ่มประปราย กลีบดอกสีม่วงอมขาวเชื่อมติดกันเป็นหลอดโค้งงอเล็กน้อย รูปโป่งด้านเดียว ยาว 3 - 5 เซนติเมตร ปลายแยกเป็น 5 แฉก เกสรเพศผู้ 4 อัน แบบสองคู่ยาวไม่เท่ากัน ก้านชูอับเรณู 3 - 8 มิลลิเมตร เกลี้ยง อับเรณูรูปขอบขนาน รังไข่อยู่เหนือวงกลีบเลี้ยง ผลแบบผลแห้ง แตกได้ รูปขอบขนาน เมล็ดแบน มี 4 เมล็ด สีน้ำตาล ผลมีรูปทรงคล้ายระฆัง เมื่อผลแห้งเปลือกจะแตกได้ง่าย

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง บ้านห้วยฮี้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง จังหวัดเชียงราย พะเยา จังหวัดเชียงใหม่ น่าน แพร่ และอุตรดิตถ์

การกระจายพันธุ์

ประเทศไทยพบตามพื้นที่ชุ่มชื้นในป่าดงดิบ ทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ในต่างประเทศพบที่อินเดีย บังคลาเทศ จีนตอนใต้ เมียนมาร์ ภูมิภาคอินโดจีน

การใช้ประโยชน์

รากและใบ ต้มน้ำดื่มแก้ไข้ เจ็บคอ หลอดลม อักเสบ ต่อมทอนซิลอักเสบ ทั้งต้นสดสับเป็นท่อนต้มเคี้ยว เพื่อทำสีย้อมผ้า ให้สีน้ำเงินเข้มเกือบดำ

7. *Strobilanthes erecta* C.B. Clarke ว่านเครือออน

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี สูง 0.5 - 1.5 เมตร ลำต้นตั้งตรง เรียบ หรือมีขนอ่อนสีน้ำตาลปกคลุม ใบรูปไข่หรือรูปไข่กลับ โคนใบสอบเรียว ปลายใบแหลม ขอบใบจักฟันเลื่อย แผ่นใบ กว้าง 4 - 20 เซนติเมตร ยาว 2 - 10 เซนติเมตร เส้นใบมี 7 - 9 คู่ เรียบ บางครั้งเส้นใบด้านใต้ท้องใบจะมีขนละเอียดปกคลุม ก้านใบย่อยยาว 0.5 - 5 เซนติเมตร ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ออกปลายกิ่งหรือตามซอกใบ ใบประดับช่อดอกยาว 1 - 6 เซนติเมตร ฐานรองดอก 1 - 12 เซนติเมตร ใบประดับรูปใบหอกกลับ รูปขอบขนาน หรือรูปช้อนจะรองรับดอกที่เป็นหมัน ใบประดับย่อยรูปใบหอกตรง ยาว 2 - 3 มิลลิเมตร จะหลุดร่วงง่ายก่อนจะเปลี่ยนเป็นใบประดับ กลีบเลี้ยงมีขน 5 แฉก ขนาด 0.2 - 0.3 เซนติเมตร กลีบเลี้ยงยังคงติดอยู่ขณะที่รังไข่เจริญไปเป็นผล กลีบดอกสีม่วง ตรงหรือค่อนข้างโค้ง ด้านนอกเรียบ ขนาด 3.5 - 5 เซนติเมตร ก้านดอกทรงกระบอกโค้งบานออกเล็กน้อย เกสรเพศผู้ 4 สั้น 2 ยาว 2 ก้านชูอับเรณู ยาว 1.2 - 1.5 เซนติเมตร รังไข่มีกระจุกขน ก้านเกสรเพศเมีย ยาว 2.5 เซนติเมตร ผลแห้งแตก ขนาด 1.5 - 2.2 เซนติเมตร มี 4 เมล็ด เมล็ดมีรูปไข่ปกคลุมไปด้วยขนแข็ง มีขนาด 3.5 มิลลิเมตร

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดเชียงใหม่ พะเยา

การกระจายพันธุ์

พบตามพื้นที่ป่าดิบแล้งละป่าดิบเขา ประเทศไทยพบทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในต่างประเทศพบที่จีน อินเดีย พม่า และอินโดจีน

การใช้ประโยชน์

-

8. *Strobilanthes pateriformis* Lindau

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ไม้พุ่มเตี้ย สูงประมาณ 100 - 150 เซนติเมตร ลำต้นเกลี้ยงมีครีบขนาด 0.2 - 0.5 เซนติเมตร ใบรูปไข่กลับถึงรูปขอบขนาน โคนใบรูปปลีหรือเป็นครีบไปจนถึงก้านใบ ปลายใบแหลม ขอบใบหยักมนหรือหยักซี่ฟัน แผ่นใบเรียบ ก้านใบยาว 0.5 - 2.5 เซนติเมตร แผ่นใบขนาดเล็กกว้าง 2 - 8 ซม ยาว 2 - 4 เซนติเมตร และแผ่นใบขนาดใหญ่ กว้าง 6 - 15 เซนติเมตร ยาว 3 - 6 เซนติเมตร ช่อดอกแบบช่อเชิงลดออกปลายกิ่งหรือตามซอกใบ ยาว 5 - 10 เซนติเมตร ใบประดับรูปใบหอกแกมรูปไข่ เรียบ ขนาด 0.4 เซนติเมตร ใบประดับย่อยรูปใบพาย เรียบ หลุดร่วงง่าย ยาว 0.5 เซนติเมตร กลีบเลี้ยง เรียบ มี 5 แฉก ขนาด 1 เซนติเมตร กลีบดอกสีม่วงอ่อนปนขาว ขนาด 3 - 5 เซนติเมตร ก้านดอกยาว 0.3 เซนติเมตร เกสรเพศผู้ 4 สั้น 2 ยาว 2 ก้านชูอับเรณูมีขน รั้งไข่มี่ขน ขนาด 2.5 เซนติเมตร ผลแบบแห้งแตกรูปรางขอบขนานแกมรูปรี ยาว 1.2 - 1.4 เซนติเมตร มี 4 เมล็ด

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล จังหวัดน่าน พิษณุโลก

การกระจายพันธุ์

พบตามพื้นที่ในป่าดิบเขา ประเทศไทยพบทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคใต้ ในต่างประเทศพบที่ประเทศจีน ลาว เวียดนาม และอินโดนีเซีย

การใช้ประโยชน์ -

9. *Strobilanthes tonkinensis* Lindau เนียมสวน

ชื่ออื่น อ้มหอม, อ้มเนียม, เนียมอ้ม, เนียมข้าวเม่า

วงศ์ ACANTHACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

เป็นไม้ที่มีขนาดเล็กถึงขนาดกลาง เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ลำต้นมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมถึงค่อนข้างกลม และเป็นข้อปล้อง เป็นพืชชอบร่มรำไร ขึ้นแต่ไม้และ ใบ มีลักษณะเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปไข่กลับ มีขนสากทั่วไป ปลายใบหยักขอบเป็นติ่งสั้นหรือเว้าแหว่งเป็นริ้ว รูปใบแตกต่างกันมากจากค่อนข้างแหลมจนถึงกลมกว้าง ใบหนา สดห้ก่าย ยาวประมาณ 1.5 - 11.5 เซนติเมตร กว้างประมาณ 1.5 - 9.5 เซนติเมตร ก้านใบยาวประมาณ 0.75 - 7.5 เซนติเมตร ใบจะมีกลิ่นหอมคล้ายใบเตย ดอก ออกเป็นช่อยาว 14 - 39 เซนติเมตร กลีบสีม่วงอ่อนหรือสีขาว ช่อดอกออกตามง่ามใบและปลายกิ่ง กลีบเลี้ยงและกลีบดอกมีอย่างละ 5 กลีบ เกสรเพศผู้มีจำนวนมากและ

ล้อมรอบรังไข่ ผล ผลกลมหรือลักษณะเหมือนรูปไข่กลับ ผิวของผลมีขนทั่วไป เมื่อแก่สีเหลือง ออกดอกติดผล ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-กันยายน

แหล่งเก็บตัวอย่างและศึกษาข้อมูล ตลาดชุมชนจังหวัดเชียงใหม่ สกลนคร

การใช้ประโยชน์

นิยมจัดเป็นไม้ที่มีใบหอม กลิ่นหอมนาน แม้กลิ่นจะคล้ายใบเตย แต่ให้ความหอมที่เข้มข้นกว่า นิยมนำมาปรุงในเครื่องหอมไทย ทำให้เครื่องหอมไทยมีความโดดเด่น ไม่ว่าจะทำน้ำอบ น้ำปรุง แป้งร่ำ หรือเครื่องหอมอื่น ๆ

ภูมิปัญญาชาวบ้านมักเอาใบเนียมไปวางไว้ตามหัวนอน ตูเสื้อผ้า ทำให้ผ้ามีกลิ่นหอม การใช้ประโยชน์ในแง่ของการปรุงยา นำใบแห้งชงเป็นชา ต้มแก้หวัด แก้ไข้ แก้ไอ บรรเทาอาการ หอบหืด นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการนำใบเนียมหอมมาใช้ปรุงแต่งเครื่องดื่มและยาสมุนไพรของคนสมัยก่อนด้วย โดยเวลาปรุงยาเส้น จะเอาเนียมมาบไฟหรือไม้นำไฟก็ได้ แล้วอบยาเส้น มีรายงานการใช้ใบเนียมต่อเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ โดยเอาใบเนียมสัก 3-4 ใบ นำไปบไฟ หรือลนไฟ แล้วแช่ลงไปในเครื่องดื่มนั้น จะทำให้รสชาตินุ่มขึ้น

คนสมัยโบราณเมื่อเข้าป่าจะต้องพกใบเนียมในกระเป๋าเพื่อสูดดม ใบเนียมสามารถนำมาใช้ต้มให้สตรีหลังคลอดร่วมกับสมุนไพรเพื่ออาบหรืออบไอน้ำ และต้มผสมกับยาสมุนไพรอื่นๆ ต้ม เพื่อให้ร่างกายหอม ใบเนียมนำมาทำลูกประคบ หรือเข้าตัวยาสีสำหรับอาบอบ ซึ่งจะช่วยเพิ่มความหอมและลดอาการฟกบวม กระจายเลือดลมได้ดี กลิ่นหอมของใบเนียมช่วยให้สดชื่น สบายเนื้อสบายตัว

ส่วนที่ใช้เป็นยา : ใบ, ราก

ใบสด แก้หวัด แก้ไข้ แก้ไอ บรรเทาอาการหอบหืด และขับลมในลำไส้

ใบแห้ง ปรุงเป็นยานัตถ์

ราก ชาวจีนใช้ปรุงเป็นยารักษาแก้โรคมะลาเรีย ยาพอกฝี หรือสิว

9. สรุปผลการทดลองและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยความหลากหลายและการตรวจวิเคราะห์จำแนกชนิดพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปสกุล *Strobilanthes* พบว่า มีการกระจายพันธุ์ในแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ทางตะวันออกของประเทศอินเดีย พม่า ไทย ไปจนถึงทางตอนใต้ของจีน โดยทั่วไปจะพบพืชสกุลนี้ในพื้นที่ชุ่มชื้นในป่าดงดิบทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย จากการศึกษาพบพืชสกุลฮ่อม จำนวน 10 ชนิด ชนิดที่พบมากที่สุด คือ *Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze ฮ่อม พืชชนิดนี้มีความสำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ พบได้ทั่วไปทางภาคเหนือ พืชชนิดนี้มีประโยชน์ทางด้านสมุนไพร ไม้ประดับ โดยเฉพาะการนำไปเป็นสีย้อม สามารถสร้างมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์เครื่องนุ่งห่มเป็นอย่างดี ในกลุ่มชาติพันธุ์ทางภาคเหนือ นิยมปลูกฮ่อมเพื่อเป็นไม้ประดับ และใช้เป็นสมุนไพร อีกชนิดหนึ่ง คือ *Strobilanthes tonkinensis* Lindau นิยมสวน ปลูก และจำหน่ายเป็นการค้า มีประโยชน์ด้านเครื่องหอมและสมุนไพร พืชสองชนิดนี้มีศักยภาพที่จะส่งเสริมให้มีการ

พัฒนาด้านการผลิต การตลาด เนื่องจากมีความต้องการในการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณมาก มีคุณสมบัติด้านการนำไปทำเป็นยา การให้สีย้อม และเครื่องหอม ส่วนชนิดอื่นยังไม่มีรายงานการใช้ประโยชน์

10. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

- ข้อมูลของชนิดพันธุ์พืชที่คาดว่าจะมีศักยภาพทางการเกษตรหรือการแพทย์ สามารถเป็นแนวทางต่อการสนับสนุนงานวิจัยหรือเศรษฐกิจ และส่งเสริมให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

- ข้อมูลองค์ความรู้การใช้ประโยชน์ของพืชที่มีความสัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแนวทางการนำพืชไปใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า และการอนุรักษ์ทรัพยากรพืชให้คงอยู่ต่อไป

หน่วยงานที่จะนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

- นักวิชาการ กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

- หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชนต่าง ๆ

- นักวิจัย สถาบันการศึกษา นักธุรกิจ ผู้สนใจด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมพืช คຸ້ມครອງพันธุ์พืช และปรับปรุงพันธุ์พืช

11. คำขอบคุณ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้ ผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.พนารัตน์ ทองเพิ่ม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ที่ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนการปฏิบัติงานในภาคสนาม และเอื้อเฟื้อภาพถ่าย ขอขอบคุณผู้ร่วมวิจัยทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ รวบรวมข้อมูลต่างๆ จนทำให้งานวิจัยสำเร็จตามวัตถุประสงค์

12. เอกสารอ้างอิง

ก่องกานดา ชยามฤต. 2545. คู่มือจำแนกพรรณไม้. บริษัทไทมอนด์ พรินติ้ง จำกัด, กรุงเทพฯ. 235 หน้า.

ก่องกานดา ชยามฤต. 2548. ลักษณะประจำวงศ์พรรณไม้. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด กรุงเทพฯ. 112 หน้า

เต็ม สมิตินันท์. 2557. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 806 หน้า.

สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช กรมวิชาการเกษตร. ม.ป.ป. พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542. บริษัทพินนี่พับ บลิซซิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

หนังสือพรรณไม้สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ เล่ม 7, หนังสือ 89 พรรณพืชวิถีพอเพียง

- Cramer, L.H. 1998. Acanthaceae, pp. 1-140. In Dassanayake, M.D., ed. A Revised Handbook to the Flora of Ceylon Vol. XII. A.A. Balkema, Rotterdam. The Netherlands.
- Copp, B. R. 2003. Antimycobacterial Natural Products. Nat. Prod. Rep., 20: 535-557.
- Duan J. M.L. *Strobilanthes abbreviata* Y.F. Deng & J.R.I. Wood. 2006. Flora of China. Vol. 19 P. 387.
- Hansen, B. 1985. Studies on the Acanthaceae of Thailand. Fl. Malesiana Bull.38:173-178.
- Ho, Y. L., K. C. Kao, H. Y. Tsai, F. Y. Chueh and Y. S. Chang. 2003. Evaluation of antinociceptive, anti-inflammatory and antipyretic effects of *Strobilanthes cusia* leaf extract in male mice and rats. American Journal of Chinese Medicine Vol. 31 (1): 61-69.
- Tanaka, T., T. Ikeda, M. Kaku, X. H. Zhu, M. Okawa, K. Yokomizo, M. Uyeda and T. Nohara. 2004. A new ligna glycoside and phenylethanoid glycosides from *Strobilanthes cusia* Bremk. Chemical and Pharmaceutical Bulletin Vol: 52 (10):1242-1245.

13.ภาคผนวก

ตารางที่ 1 แสดงพืชสกุลฮ่อมและการใช้ประโยชน์

ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์	ส่วนที่ใช้	ศักยภาพด้านการเกษตร
1. <i>Strobilanthes abbreviata</i> Y.F. Deng & J.R.I. Wood	สมงกง	นครพนม	-	-	-
2. <i>Strobilanthes aprica</i> (Hance) T. Anderson	พญารากทอง	แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่	พืชสมุนไพร		
3. <i>Strobilanthes auriculata</i> Nees var. <i>auriculata</i>	จ้ำฮ่อม	ลำปาง	ไม้ประดับ		
4. <i>Strobilanthes bilabiata</i> J.R.I. Wood	-	เชียงใหม่	-		
5. <i>Strobilanthes chinensis</i> (Nees) J.R.I. Wood & Y.F. Deng	-	แม่ฮ่องสอน ตาก	ไม้ประดับ		
6. <i>Strobilanthes cusia</i> (Nees) Kuntze	ฮ่อม	แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา น่าน แพร่ อุตรดิตถ์	สมุนไพรให้สีย้อมผ้า	- รากและใบ ต้ม น้ำดื่มแก้ไข้ เจ็บ คอ หลอดลม อักเสบ ต่อม ทอนซิลอักเสบ - ทั้งต้นสดสับเป็น ท่อน ต้มเคี้ยว เพื่อทำสีย้อมผ้า ให้สีน้ำเงินเข้ม เกือบดำ	มี ศัก ย ภา พ ทาง เศรษฐกิจ เนื่องจาก สามารถนำมาทำเป็น สมุนไพร และนำมาใช้ ประโยชน์ในการย้อม ผ้า ทำเครื่องนุ่งห่ม สร้างรายได้ให้แก่ ชุมชน

ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	แหล่งที่พบ	การใช้ประโยชน์	ส่วนที่ใช้	ศักยภาพด้านการเกษตร
7. <i>Strobilanthes erecta</i> C.B. Clarke	ว่านเครือ ออน	เชียงใหม่ พะเยา	-		
8. <i>Strobilanthes pateriformis</i> Lindau		น่าน พิษณุโลก			
9. <i>Strobilanthes spirei</i> (R.Ben.) Terao		นครพนม อุดรธานี	-		
10. <i>Strobilanthes tonkinensis</i> Lindau	เนียมสวน	เชียงใหม่ สกลนคร	พืชสมุนไพร	- ใบ ทำชา - ใบสด แก้หวัด แก้ไข้ แก้ไอ บรรเทาอาการ หอบหืด และขับ ลมในลำไส้ -ใบแห้ง ประุง เป็นยานัตถุ์ -ราก ชาวจีนใช้ ประุงเป็นยารักษา แก้โรคมมาลาเรีย ยาพอกฝี หรือ สิว	ปลูกและจำหน่ายเป็น การค้า

C

D

ภาพที่ 1 A=*Strobilanthes abbreviata* Y.F. Deng & J.R.I. Wood; B=*Strobilanthes aprica* (Hance) T. Anderson พญารากทอง; C=*Strobilanthes auriculata* Nees var. *auriculata* (Mast.) J. R. I. Wood นาคบริพัต; D= *Strobilanthes chinensis* (Nees) J.R.I. Wood & Y.F. Deng

C

ภาพที่ 2 A=*Strobilanthes cusia* (Nees) Kuntze; B=*Strobilanthes spirei* (R.Ben.) Terao;
C=*Strobilanthes tonkinensis* Lindau เนียมสวน